

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

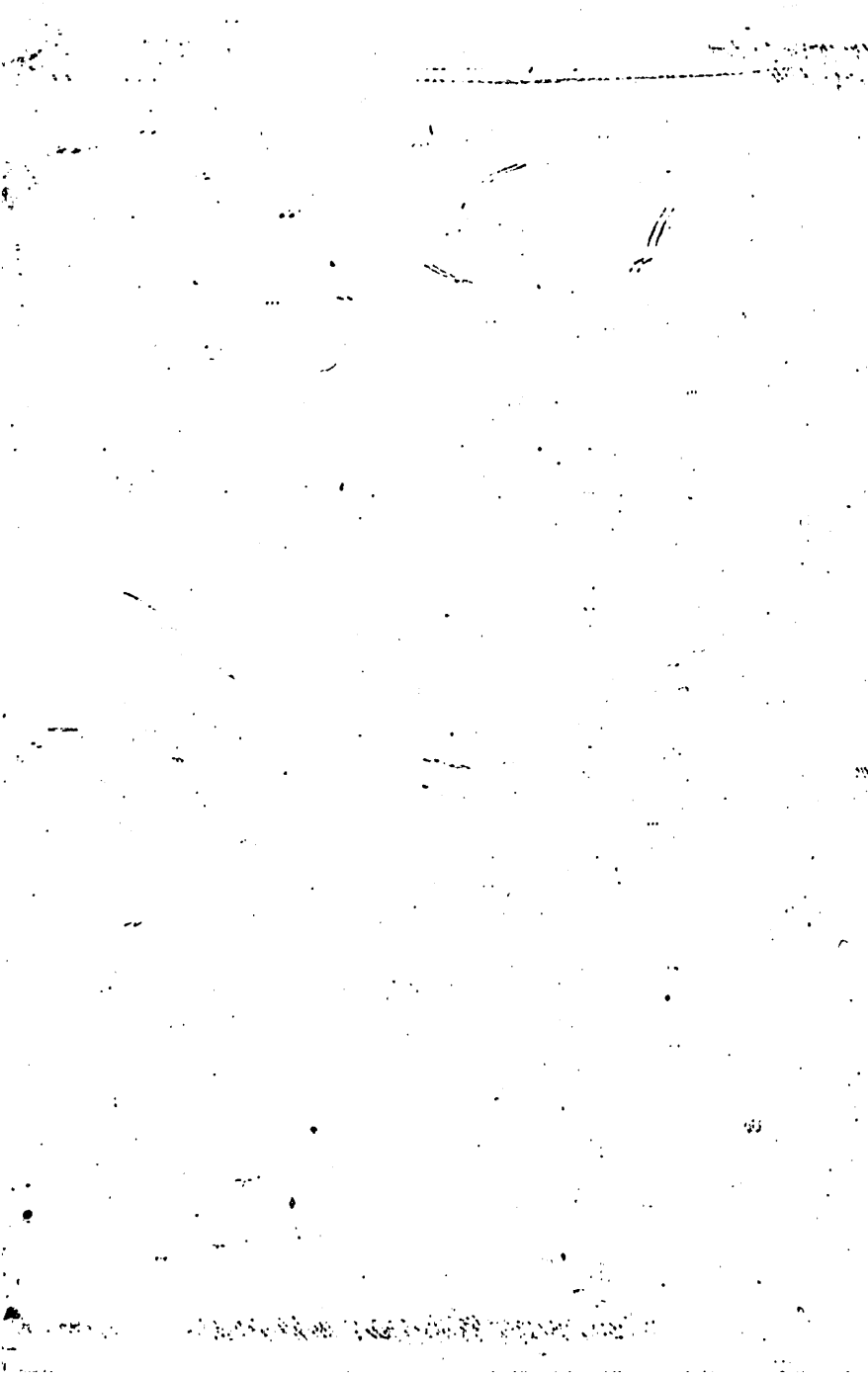
Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Հ. ՍՆՆԿԵՐԻՉ

ԷՊԻ ԱԹԵՆՔ

Թարգմանեց
ԳԻՆՏ Ա. ԴՍՀ. ԱՂԱՆՆԱՆՅ

ՆԲԿՐՈՐԳ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Թիֆլիս. տպ. Տ. Ռոտինեանցի

1902

10.4
-40

Donnai-ն իւր գնացքն ուղղեց զէպի
Մարմարա ծովը և սկսեց թեթև ալեկոծել
ջուրը, զգուշութեամբ անցնելով շագէ և ա-
ռագաստաւոր նաւերի, նաւակների ու մա-
կոյկների միջով: Կոստանդնուպօլիսը Եւրոպա-
յի ընտիր նաւահանգիստներից մէկն է, և այս
պատճառով այդ քաղաքի ստորոտում, որ իւր
բլուրների բարձունքից իշխում է երկու ծո-
վերին, մի ուրիշ քաղաք է եռում՝ նաւերի
քաղաքը: Ինչպէս այն քաղաքի մէջ բարձ-
րանում են մինարէներ, այստեղ էլ կայմերն
են վեր ուղղուած, իսկ սոցա վերայ բազմե-
րանգ դրօշների մի ամբողջ ծիածան: Այստեղ
ևս պակաս աղմուկ չէ լինում, քան այնտեղ,
լերան գլխին: Այստեղ էլ լեզուների, ցեղերի,
մորթի, հագուստի նոյն խառնուրդն է, ինչ
որ այնտեղ: Այստեղ կտեսնես ամեն տեսակ
տիպեր, որոնք միայն կան աշխարհի շրջա-
կայ երեք մասերում, անգլիացիներից սկսած
մինչև Փոքր Ասիայի կիսավայրենի բնակիչ-
ները, որոնք լցուել են մայրօքաղաքը, որ-
պէս զի «թիավարի» անունով օրուայ հացը
վաստակեն:

Մենք հասանք այն հրտանդանին, որի
վերայ բարձրանում է Հին Սէրայը: Պերան,
Ղալաթան ու Ստամբուլը սկսան ձուլուելի

մէկ քաղաք դառնալ, որի սահմանները աչ-
քով ընդգրկել անհնար էր արդէն: Ոչ Նէա-
պօլը և ոչ աշխարհիս մի ուրիշ քաղաք չէ
կարող հաւասարուել այս սքանչելի տեսարա-
նին: Բոլոր նկարագրութիւնները, Լամարտի-
նից սկսած մինչև Ամիչիսը, լոկ միայն մի
ազօտ նմանութիւն ունին իրականութեան,
վասնզի մարդկային խօսքը՝ միայն հնչիւն է,
և՛ ոչ այդ գոյները, ոչ էլ այդ ձևերը, որոնք
տեղ տեղ ներդաշնակ են ու օդային, տեղ
տեղ հսկայական են ու ահարկու, նկարագրել
չէ կարող նա: Երբեմնպէս ինձ թւում էր,
թէ կախարդական պալատների մի ամբողջ
քաղաք օդի մէջ է կախ ընկած, իսկ այդ
զգացողութիւնը տեղի էր տալիս մի այնպի-
սի մեծութեան ու կարող զօրութեան տպա-
ւորութեան, որպէս թէ այս քաղաքը տակա-
ւին երկիւղ էր ազդում ամբողջ Եւրոպայի վե-
րայ, կարծես թէ Սերասքերիի աշտարակում
այժմ էլ, ինչպէս և հնում, վճռում էր
աշխարհիս բաղտը: Մարմարա ծովից կարելի
էր արդէն միայն ամենախոշոր շինուածքները
զանազանել հասարակ աչքով, այն է Հին
Սերայը, Եզիկուլէի պարսպի մի մասը եօթն
աշտարակների հետ, Սուրբ Սօփիան, Սուլէյ-
ճանիէն և Սերասքերիի աշտարակը: Փոքր առ

փոքր քաղաքի ստորոտը սկսում է ծածկուել ջրի տակ, ամենից առաջ չքանում է շրջապարիսպը, յետոյ ցածր տների շարքը, այնուհետև աւելի բարձրները, յետոյ մզկիթներն ու նոցա գմբէթները: Կարծես թէ քաղաքն ընկղմում է ծովի մէջ: Երկինքն էլ սկսում է մթազնել, արդէն ժանիքաւոր մի նարէների վերայ միայն ընկնում են էլի կարմիր և սպիտակ շողքեր: Կարծես թէ հազարաւոր մեծամեծ կերոններ լինին վառած աներևոյթ քաղաքի վերայ:

Այս այն բոպէն է, երբ մօլլաները դուրս են գալիս մինարէների փոքրիկ պատշգամբների վերայ և հաւատացեալներին աղօթքի հրաւիրելով, յայնում են աշխարհի չորս կողմը, թէ Սատուած մեծ է և թէ աստուածային գիշերը իջնում է երկրի վերայ:

Եւ վրայ հասաւ գիշերը, աստուածային, խաղաղ և աստղալից գիշեր: Դա խորհրդածութեան միջոցն է, բայց որովհետև հանդերձեալ աշխարհի կամ պատերազմի վիճակը իսկապէս պահուած է այս գաշտավայրերի շրջակայքում, ուստի դժուարին էր ինձ խուսափել քաղաքական ենթագրութիւններից: Բայց ես դոցանով չեմ զբաղուի — դա լրագիրների գործն է: Եթէ իրականութիւնը նոյն իսկ խարէ նա-

ցա, նոքա դարձեալ հազիւ թէ սկսեն անբարեմիտ վերաբերուել իրանց մասնագիտութեան: Ինձ, իբրև վիպագրի, աւելի շուտով զբաղեցնում է զրականական կողմը, և ես շտապում եմ գոնէ մասամբ զծագրել թղթի վերայ:

Այսպէս ուրեմն, ինձ այնպէս թուեցաւ, որ վերջալուսի այդ փայլը, այդ ծովը, պալատները և մինարէները, որոնք ողողում էին ոսկու և ծիրանու գոյներով, մի տեսակ նոյնպէս ըէալական էին և իրական, ինչպէս նաև այն ծեր շները, որոնք խումբ խումբ թափառում են Ստամբուլի փողոցներում: Բայց այնուամենայնիւ կան մի շարք գրողներ, որոնք նախադասում են ծեր շներին նկարագրել, քան ոչ նուազ ըէալական արևի մուտը, կապուտակ ծովի ընդարձակութիւնը և սրա նման հրաշալի տեսարաններ: Ինչո՞ւ: Երևի թէ զանազան պատճառներ կան, բայց դոցա մէջ կայ և այն, որ գեղեցկութիւնը իւր բոլոր շուքով ձևակերպելու համար պէտք է ունենալ աւելի մեծ ոյժ, աւելի գոյներ նկարի տախտակի վրայ, քան գարշութիւնը նկարագրելու համար, և որ առ հասարակ աւելի հեշտ է զգուանքը գրգռել քան հոգին:

Բայց ես ամենևին չեմ ցանկանում բա-

նահալի մղել, — ես միայն նկարագրեցի իմ միտքը, իսկ այսուհետև շոգենաւիս ետևից չլինեմ: Փոստային նաւերը, որոնք երեկոյեան դուրս են գալիս Ստամբուլից, լուսածաղին հասնում են Դարդանէլ, իսկ լուսադէմին մըտնում են Արքիպելագ: Մենք արդէն Դարդանէլն էինք հասել: Շոգենաւը ընթանում է նեղ անցքով, ափերի մէջ տեղից, որոնց վերայ երևում են ամրոցներ և դէպի նեղուցն ուղղուած թնդանօթների սև բերաններ: Մենք կանգ ենք առնում, որովհետև նաւակը նախ քան նեղուցից դուրս գալը պէտք է իւր թղթերը ներկայացնէ և բացատրէ թէ սրտեղից և ուր է գնում: Ափը ներկայացնում է անպտուղ, դէզադէզ ժայռեր, որոնք աստիճանաբար հողմահարում են ու փշրում: Ամբողջ երկիրը, — մանաւանդ այդ միջոցին, երբ արևն սկսում էր ծագել և պայծառ գեղազարդել նորա բոլոր գծերը, — մռայլ էր ու ամայի: Իսկական նեղուցը նեղ է Վոսփորից, անգամ Վիսլայից: Աջ կողմում սպիտակին են տալիս գալլիպօլլիի լքեալ, խղճուկ տնակները, — դա այստեղից էլ նկատւում է: Եւ նորից հարց է զարթնում մարդուս մէջ, որպիսին կրկնւում է գրեթէ ամեն կողմ Արևելքում, — Ռուչչուկում, Վարնայում, Բուրգա-

ուում և նոյն իսկ Ստամբուլում. թէ՛ մթթէ սա այն վայրն է, որի համար այնքան արիւն է թափուել, որ նրանով կարելի էր այս ամբողջ նեղուցը լցնել: Մթթէ այս քաղաքների համար, որոնք կիսով չափ ներկայացնում են չքուար ազգարնակութիւնների բնակավայրերի աւերակներ, այս անբերրի դաշտերի ու ժայռերի համար, միլիոններ են ծախուում, հսկայական զօրաբանակներ պահուում և մեր սերնդի կեանքը անցնում է մի յուզիչ անօրոշուածան մէջ, թէ երբ պիտի հասնի օրը և ժամը... Դարդանէլում աւելի, քան ուրեւիցէ, ամեն մարդ պէտք է այդ հարցը տայ ինքն իրան: Կան վայր տեղեր, որոնք մեւամարտութեան տխար են ներկայացնում, բայց մէկը չկայ, որ սորա նման պարզ ասէ. ես-մարմնացած ծերութիւն եմ և քայքայումն, ես-աւերածութիւն եմ և չքաւորութիւն: Այն ինչ այս նեղուցի մէջն է այդ հարցի բոլոր էութիւնը: Խօսքը այնքան Վոսփորի մասին չէ, նոյն իսկ այնքան Կոստանդնուպօլսի մասի չէ, որքան Դարդանէլի: Երկիր այս նեղ շերտը, այս ժայռուտ նրբանցքը — միակ պատուհանն ու դուռն է, որ տանում է այս կողմերից դէպի Լոյս աշխարհ:

— Երբ ևիցէ դուք կարդացել էք այն

խրացներն մասին, որ սուլթանները ուզարկում էին երբեմն իրանց մեծ վեզիրներին կամ զօրավարներին, երբ սոքա յողթուում էին պատերազմի մէջ. — Տարցրեց ինձ անգլիացի ուղեկիցս: — Այն այս նեղուցը հէնց այդպիսի մի խրաց է. զօրանով կարելի է խեղտել Աւստին և նոյն իսկ Կոստանդնուպօլիսը:

Մենք արդէն մտանք Արքիպէլազը, այն հաշակաւոր ծովը, որի մասին հին յայտերը ասում էին, թէ նա երկնքի նման, — այնպէս է զարգարուած կղզիներով, ինչպէս երկինքը աստղերով: Երեւի թէ հէնց այս պատճառով էլ նորա անունը դրել են արք-ծով: Երևացին Լէմնոսի ժայռերը, առաջին կղզին, որ համարեա՞ թէ գտնուում է նեղուցի հէնց ելքի մօտ: Մի փոքր դէպ հիւսիս նոյնպէս պայծառ զեղքեղում էր մարգարտանման Իմբրօն, միւս կողմից ասիական ասիին մօտ — Տէնէդոսը: Մարգարէի գրօշակը տակաւին ծածանում է այդտեղ, բայց ամբողջ Արքիպէլազի վերայ իշխում է հին յունական աւանդութիւններն ու երգերը: Գուցէ այդ լիշողութիւնների տը պաւսուութեան ներքոյ այդ ասիերը նման չեն նորան, որ ներկայանում էր մեր տեսութեան փոքր ինչ առաջ, այլ աւելի համապատասխանում են այն շրջագծին, ինչ տեսակ որ

երևակայութիւնը գծագրում է յունական ասիերը: Այն ամենը, ինչ որ երևում է — մերկ է և անբերրի, ինչպէս Գարդանէլի շրջակայքը, — ոչ ծառ, ոչ մարդկանց բնակարան. գետինը դորշ ձիթենու գոյն ունի, կարծես այրուած լինի և արևից զուսնաթափ. — բայց այս ամենը գծագրուած է երկայն և ուղիղ գծերով, կարծես դօրիական սկզբնական ոճի տարրական օրինակներ լինէին: Բլրակները զիգուում են մէկը միւսի վերայ, — տեղ տեղ երևում է դէպի վեր որևէ առաւել մեծ ժայռի հեռաւոր կապոյտում հազիւ նշմարուող գազաթը: Այս ամենի հետ էլ անճաշակ և կարևոր մեյամաղձութիւն: Մի ժամանակ, ըստ աւանդութեան, Լեմնոսի հրաբուլխի մէջ բաղխում էին Հէփէստոսի մուրճերը: Գուցէ հէնց այդտեղ էլ կոնց նա Արքիպէլոսի հաշակաւոր սուրբ: Այժմ Մօսիքլոսի բերանում հրաբուլխը վաղուց հանգել է և միայն աւանդութիւնը պահպանել է հրաբուլխը և նոյն իսկ չաստճուն:

Աջ և ձախ — բոլորը կղզիներ են, բայց եօջեմ թուի նոցա, որպէս զի ընթերցողիս ուշադրութիւնը չյոգնեցնեմ: Արքիպէլազում աչքի տեսութեան հօրիզոնն աւելի մեծ է, քան եւրօպական ուրիշ ծովերում: Նոյն իսկ ամե-

նահեաւոր կղզիները այնպէս մաքուր և պարզ են երևում, որ կարծես թէ կարելի է որոշել ծերպի իւրաքանչիւր խոռոչն և այն թուփերը, որոնցով ծածկուած է նոցա կողերը: Այստեղ երկնքից այնքան լոյս է թափուում երկրի վերայ, որ նոյն իսկ Խաչիան էլ չէ կարող որ և է հասկացողութիւն տալ գորա մասին: Ծովն ու երկինքը չէ թէ միայն երկնագոյն են, այլ նաև վառվռուն, ուրիշ տեղերում արևը լուսաւորում է և այրում, իսկ այստեղ նա, կարծես, թափանցում է բոլոր շրջակայքում, սննդում է նորան, յագեցնում և միախառնում է նորա հետ, ամենափոքրիկ ստուեր անգամ չլծողներով: Այս պատճառով այստեղ ոչինչ բան այնպէս սուր չէ գծագրւում, ինչպէս օրինակ, Միջերկրական ծովի ափերի մօտ: Բոլոր տեսարանները, որոնց վերայ ընկնում է արևի ճառագայթը, միևնոյն ժամանակ և չափից դուրս պարզ են, և՛, չնայելով սորան, ներգաշնակ:

Արք-ծովը շարունակ հանդարտ չէ լինում: Նոյն այն կոհակները, որոնք Ոգիսևսի նաւակը մերձեցրին ցիկլոպներին, այժմ էլ երբեմն լողում են կղզիների մէջերը վախեցած ձիերի երամի նման. ալիքը շառաչում է և ցայտում ձիւնի պէս սպիտակ փրփուր-

ներով մինչև ափերի մօտ գտնուած ժայռերի ամենաբարձր գագաթները: Բայց այն վայրկենին, որի մասին է իմ խօսքը, կապուտ տարածութիւնը հարթ էր ինչպէս հայելին, և միայն շոգենաւի ետեւից ձգուում էր լայն փրփուրալից հետք: Ամբողջ օրուայ ընթացքում հողմի չնչին նշան չերեցաւ: Շոգենաւը կարծես ընթանում էր մի լճի վերայ, ուստի ամբողջ տախտակամածը լիքն էր ուղեորներով: Պակաս չէր նաև բազմերանգ հանդերձները, որովհետև ամթենացի կանայք Եւալի ուրիշ դուստրներից աւելի են սիրում իւրաքանչիւր լարմար գէպքում ձգել իրանց վերայ ինչ որ լաւ բան կայ:

Հաճոյքը տախտակամածի վերայ տևեց մինչև ուշ գիշեր: Յոյները շատ շուտ են ծանօթութիւն կապում, գուցէ նորա համար, որ բաւարարեն իրանց բնածին շատախօսութիւնը՝ նոցա սիրալիութիւնը վերին աստիճան յանդուգն է, ուստի և հազիւ թէ անկեղծ համարուի: Բացի այդ նոքա առհասարակ չափազանց պարծենում են ոչ միայն իրանց անցած, այլ և ներկայ քողաքակրթութեամբ: Ինչ էլ որ լինի, նոքա օտարականին թւում են յունական այժմեան նշանաւոր բաների անունները, որոնք որպէս թէ Եւրոպայումն

էլ յայտնի են, և զարմանում են, եթէ ով և իցէ չէ լսել նոցա մասին: Այս ու այս գեղարուեստը բոլորովին վայր ձգեց ժերոմին իւր վերջին նկարով. այս ու այս գիտնականը Պաստօրից քանի մի տարի առաջ սկսեց կատաղածի բժշկութիւնը, — որ, հարեանցօրէն խօսելով, աւելի նորանով է զարմանալի, որ այդ հիւանդութիւնը չկայ հարաւում: Այսպիսի զրոյցներ լսելով մտածում ես, թէ Աստուած երբեմն իւր գործերը կատարում էր Ֆրանսիացիների օգնութեամբ. իսկ այժմ, միայն առաւել փոքր լաշողութեամբ, օգնում է յոյներին: Եթէ այժմ աշխարհումս մի հիւնաւոր բան է կատարւում, լաւ որ փնտռես — կգտնես յոյնին:

Արքիպէլազի վրայ գիշերը նոյնքան հրաշալի է, ինչքան և ցերեկը: Այդ տեսակ գիշերները Հոմերոսն անուանում էր «ամբրօսեան»: Կղզիների ստորոտները պատած է լինում թեթև մառախուղով, սակայն լուսինը պայծառ արծաթագօծում է լեռների կատարները. երկնքում ամպի նշան չկայ, իսկ ծովը ամբողջովին երփներանգուած է արծաթեայ շերտերով: Դոցանից մէկը ամենից լայնը, լուսնից է շողում, միւսները աստղերից: Այս երևոյթը հիւսիսում անձանօթ է, բայց հա-

րաւային ծովերում ես լաճախ տեսել եմ այս արծաթանման ուղիները: Մենք լողում էինք այնպիսի մի խաղաղ դրութեան ժամանակ, որ սլտուտակի ամեն մի դառնալու ձայնը լսելի էր մեզ: Հորիզոնի վերայ կարելի էր նշմարել մի քանի նաւ կամ աւելի ճիշտ, նոցա լապտերները, որոնք ինչպէս բազմերանգ շարժուն կէտեր կախուած էին օդում:

Այդ նաւերը մեծ մասամբ նոյնպէս մեզ նման գալիս էին Պիրէյ, ուր մենք մտադիր էինք հասնել լուսադէմին: Եւ յիրաւի, արեգակի նախընծայ ճաճանչն երևալիս շոգենաւի պտուտակը լուում է, մենք շտապով դուրս ենք վազում տախտակամածը... Պիրէյ... Ատտիկէ: Եւ հաւատացած եմ, որ ամենաանտարբեր մարդն անգամ առանց յուզման չէ ոտք կոխում այդ երկիրը: Մի ժամանակ Հռովմի պապին մատուցին ամբողջ Իսլամի դրօշը, որ ձեռք էր բերուած Աեննայի մօտ, և նորա փոխարէն խնդրեցին նորանից որևէ մասունք: Պապը դեսպաններին այսպէս պատասխանեց. «Դուք ինձանից չպէտք է խընդրէք մասունք, վերցրէք ձեր հողից մի բուռն, — նա ամբողջովին շաղախուած է նահատակների արիւնով»: Բոլորովին նոյնը կարելի է ասել և այդ ատտիկեան հողի մասին, որ նո-

չորացած և այրուած տաշտի մէջ մի կաթիլ ջուր չէ հոսում:

Այն զաշտավայրը, որով մենք գնում էինք, — նեղ էր: Զախ կողմը, Ելէվզինի ծոցի ուղղութեամբ, երևում են Դափնի և Պօփկիէն լեռները, աջ կողմը՝ մեղրահոս Հիմէտը և Պէպտէլիոնը, որը այժմ էլ, ինչպէս և հնում, մեծ քանակութեամբ մարմար է մատակարարում Աթէնքին: Այդ երկիրը կարծես արևի կայարանն է, ամայի և անպտուղ: Դաշտերը, բլուրներն ու ժայռերը մոխրի գոյն են տալիս, վերին աստիճանի քնքոյշ, բաց կապուտի խառնուրդով: Սա այն գոյնն է, որ ամեն գոյնին շուք է տալիս ինչպէս կղզիների, այնպէս էլ ցամաքի վերայ:

Ճանապարհի կիսում ձիթենու փոքրիկ անտառն էլ կարծես մոխրով է ծածկուած: Իսկ այս ամենի վերայ կապոյտ անամպ երկինքը, ոչ այնպէս խիտ ինչպէս Իտալիայում, դորա փոխարէն, ինչպէս արդէն ես չիշցի, հարիւր անգամ աւելի լուսադեղ նորանից: Քեօինը՝ կարծես թէ մէկի ձեռքով աւերուած լինի: Ժայռերը հողմահարուած են, փշրուում են և քանդոււմ: Այս ամենը շրջակայքին փրատակների ու անապատի տեսք է տալիս: Բայց այնուամենայնիւ սիրուն է... նորան սող է դալիս թէ այս խաղաղութիւնը, թէ

քառամեյուծիւնը, ձիթենու անխօս ծառատունկերն ու անբերրի ժայռերը:

Դիսաւոր ուղին հասնում էր մինչև երկաթուղու կայարանը, որ Հերմէսի փողոցի ծայրին է գտնուում. բայց, քաղաքին չհասած, մենք թեքոււմ ենք դէպի աջ և մըտնում ենք ծառուղին, որի այս և այն կողմը տնկուած են սլզպեղի ծառեր: Մեր ուշքը գրաւում է մի ուղղահայեաց ժայռ մի շարք գեղնագոյն սիւներով, որոնք միաւորուած են ճղքճղքուած քովթարներով (Architrave): Այս բոլորը, կարմրատակած արշալուսի ճաճանչների շնորհիւ, արտասովոր պարզութեամբ և գեղեցկութեամբ նկարոււմ էին կապոյտ երկնքի մակերևույթի վրայ, — որ ծաւալով առանձին մեծ չէր, բայց մեծերից մեծն էր կազմում ըստ ներդաշնակութեան, — պարզապէս սասած աստուածային էր: Կառապանի մօտ նըստող թարգմանը դառնում է դէպի մեզ և ասում.

— Ակրօպօլիսն է:

Մեզանից ոչ հեռու, Կերամիկի վերայ, բարձրանում է Թէգէոսի տաճարը, որ հին աշխարհի բոլոր յուշարձանների մէջ ամենից լու պահպանուածն է: Այնուհետև ամեն մի քայլափոխին տեսնում ես որևէ մնացորդներ. պելագգեան պարիսպներ, Պնիկիսի ժայ-

ուր, Սոկրատեսի այրը և ուրիշ քարայրեր, որոնք ժայռերի բարձունքից ցերեկուայ լուսի տակ ցած են նայում իրանց մուսլ բերաններով: Նոյն իսկ լեռան տակ փոքրիկ լեռնաշղթան ծածկում է Պարթէնոնի գիծը— բայց միևնույն ժամանակ մի ամբողջ քաօս է բացւում Օդէօն Իրօզի և Բագոսի թատրոնի աւերակների տեսարանների: Աչքը մի տեղից միևսն է վազում, երևակայութիւնը գործում է, ցանկալով նոր կեանք շնորհել հանգած կեանքին, միտքը չէ կարողանում այդ բոլորն ընդգրկել, և ակամայից բաւականանում էս տպաւորութիւնների հասարակ ըմբռնումով: Ձգում էս միայն, որ չիրաւի արժէ այստեղ գալ, որ այստեղ չպէտք է Բէդէքերը ձեռքիդ ձեռաց վեր ու վայր նայես և փափագես շուտով հիւրանոցը դառնալ: Բայց կառքը արագ սահում է այս կիսա-աստուածեղէն ժայռերի մօտից և մենք յանկարծ տեսնում ենք մեզ նոր քաղաքում, նոր Աթէնքում:

Խօսենք նախապէս դորա մասին, նախ քան կերթանք Ակրօպօլիս:

Ես եկայ այստեղ, այնպէս սովոր արևելեան ցեխին, մանաւանդ Ստամբուլի ցեխին, որ մարդու նեարդերի ոյժից վեր է, որ ամենահաճօյ հիասթափութիւն կրեցի: Ամենից

առաջ, ճշմարիտ չէ, որ Աթէնքում այնչափ կանաչ կայ, ինչքան կանաչեղէն մօտ կրերենքեզ ճաշի ժամանակ, գուցէ այն պատճառով, որ կանաչը շատ քիչ է այդ կողմերում, քաղաքն ամեն ջանք գործ է դրել, որպէս զի իւր հրապարակներն ու փողոցները ծառերով զարդարէ: Ես քաղաք մտայ Ակրօպօլիսի և Ուլիմպիօնի մօտից, Պանէլինեան ծառուղիով, որ մի խիտ կանաչ ժապաւէնի է նմանում: Պղպեղի ծառերը, իրանց պայծառ կանաչ շքեղ տերևներով լիչեցնում են արտասուող ուռիները և ծառուղիին մի տեսակ գարնան տեսք են տալիս: Սմեն կողմ պարտէզներ, իսկ պարտէզներում արմաւենիներ, սև կաղնիներ, կակտուսներ, ալօէներ: Ըշմարիտ է, այս բոլորը ծածկուած են սև փոշիով, որոնք փոխադրւում են այստեղ ժայռերից և աւերակներից, կարծես այս հանգուցեալները ցանկանում են ասել իւրաքանչիւր կենդանի արարածին. «հող էիք և ի հող դարձցիս», — բայց այստեղ ևս կարելի է գտնել թէ ստուեր և թէ զով: Քաղաքի բոլոր փողոցները լայն են, տները մեծ-մեծ, աչք կուրացնելու չափ սպիտակ, մարմարով շքեղ զարդարուած, որ մինչև այժմ ստանում են Պէնտէլիօնի մերկ կողքերից: Այստեղի շինուածքները զուրկ չեն

ոչ գեղեցկութիւնից, ոչ թեթևութիւնից, — բացառութիւն է կազմում միայն արքայական պալատը: Սորա պատերն էլ պէնտէլիփօնեան մարմարից են շինուած, բայց ոճը ծանր է, զօրանոցաձև, և պալատը ոչ թէ միայն չէ զարդարում Օրէնսդրութեան գլխաւոր հրապարակը, այլ ուղղակի տգեղացնում է նորան: ձշմարիտ է, պալատի ետեւը, մէկ կողմից, իսկ և իսկ սքանչելի արքայական պարտէզ է զցած, բայց միւս կողմից առջևի կողմը մինչև քաղաքային ծառատունկը ձըգւում է կատարելապէս աւազուտ մի անապատ: Որպէս զի ոչ մի բան չխանգարէ անապատի տպաւորութիւնը, նորա վերայ բարձրացած են ահագին արմաւենիներ, որոնք պարզ դուրս են ցցուած աւազի գորշ մակերևոյթի վերայ: Ինչևիցէ, բայց Աթէնքը մաքուր և կատարեալ եւրոպական քաղաք է, որ միայն շինուած է զիւրահասկանալի կշռադատութիւնների ազդեցութեան տակ, հին յունական ճարտարապետութեան օրինակով, և այս տալիս է նորան մի հոյակապ տեսք: Սմեն կողմ հանդիպում ես զօրէական, յօնիական և կորընթական սիւների, գօտիների (Frise), որոնց մարդը սկսել է շինել և աւարտել է արեգակը: Համալսարանը և մանաւանդ գեղարուեստից ձեմարանը իւրեանց ներդաշնակ

ձևերով յունական հոյակապ տաճարների նըմանութիւն են բերում:

Կամարակապ սրահի մօտ երկու սիւն է կանգնած պէնտէլիփօնեան մարմարիոնից, սակեզօծ թակաղակներով (abaque): Մէկի վերայ կանգնած է հսկայական Աթենաս-Պալատը սաղաւարտը գլխին և ազեղը ձեռին, միւսի վերայ — նոյնպիսի հսկայաձև Ապօլլօնը քնարով: Գիշերը, լուսնի լուսի տակ, այս արձանների մարմարիոնը բացկանաչ է թուում և այն աստիճան կախարդական-թեթև, կարծես թէ հէնց այն է երկրից դէպի վեր պիտի սլանան: Գուցէ մասնագէտ ճարտարապետը որևէ պակասութիւն գտնի այս շինուածքների ձևի մէջ, բայց, ինչ էլ որ լինի, նոքա իմ տեսածների մէջ այդ քաղաքի ամենագեղեցիկ տեսարաններից մէկն են կազմում:

Քաղաքի ամենահարուստ մասը, այսինքն Օրէնսդրական հրապարակի և արքայական պալատի կողմ գտնուածները, այնուհետև Պանէլինեան ծառուղին, Համալսարանական ծառուղին, Ստադիօն փողոցը և ուրիշ շատերը մինչև նոյն իսկ Համաձայնութեան հրապարակը, կառուցել են Ստամբուլեան Ֆանարի, Օղեսասի, Մարսէլի և նաւահանգստային ուրիշ քաղաքների հարուստ յոյները: Այս

մարդիկ, յունաց բնածին առևտրական ընդունակութեամբ, միլիոններ են վաստակել, բայց նոցա չպէտք է մեղադրել, նոքա չեն կորցրել գորանով իրանց յունական հոգին: Օղեսսայի կամ Մարսէլի վաճառականը, որ իրան կարող էր Միլիտադի սերունդը համարել և մատնանիշ անել Մարաթոնի վերայ, Լէոնիդի սերունդ համարել և ցոյց տալ Թէրմոպիլէն, Թիդէի կամ Ապէլլէսի՝ և իրեն վիայ կանչել Ակրոպոլսի աւերակները,—իւր ետեն ունէր այն, որ ոչ մի կերպ դրամով չէ կարելի ձեռք բերել: Եւ ահա, այս փառաւոր անցեալի և նորա իշտաակութեան շնորհիւ, ամեն կողմից միլիոններ թափուեցան Աթէնք, վայրենի անձաների մէջ երկաթուղիներ ու խճուղիներ ձգուեցան, վայրենի պալիկարներով բնակեցրած քաղաքներում դպրոցներ կանգնեցան, իսկ հին Աթէնքի աւերակների վերայ—կառուցաւ նոր Աթէնքը:

Այստեղի առևտրականներն ու վաճառականները կենում են գլխաւորապէս Հերմէսի փողոցի երկայնութեան վերայ, որ, ինչպէս յայտնի է, տակաւին Զևսի ժամանակ առևտուրի հովանաւորողն էր: Առհասարակ քաղաքի ամբողջ ներսի մասը, դէպի Հար և Կերամիկ, նորա խնամատարութեան տակ է

գտնուում: Այստեղ է և շուկան, որ լիշեցնում է արևելեան միւս շուկաները. այստեղ է խմբուած շարժուն ամբօխը, որոնք այնպէս ամուր շարժում են իրանց ձեռները և այնպէս բարձր են խօսում, կարծես թէ ուզում են ամեն անցորդի խլացնել: Կեանքն և առուտուրը փողոցներումն է կենդրոնացած, ինչպէս առհասարակ արևելեան քաղաքներում. երեկոները, երբ ցերեկուայ շոգը քիչ մեղմանում է, շարժողութիւնը առաւել զօրանում է: Խանութները բաց են լինում մինչև կէս գիշեր: Գաղային լապտերների պայծառ կրակները լուսաւորում են ապրանքների պահեստները, պատուական խաւարտներն ու ծաղիկները:

Սակայն չորս ժամից սկսած փողոց են դուրս գալիս և քաղաքի առաւել հարուստ մասի բնակիչները: Ստադիօնը, ուր իմ կացարանն էր,—նորասէրների զբօսավայրն է. նորա սալայատակների վերայ դժուար է շարժուել, իսկ փողոցի մէջ տեղը կառքերը միմեանց ետևից են շտրուած: Կանայք առհասարակ քիչ են, բան այր մարդիկ, մանաւանդ սոսով մանեկողներից: Գուցէ սա արևելեան ազգեցուծիւնների մնացորդ է, բայց կարելի է կանանց տանը փակելու սովորոյթը նորո-

գուեղ է և աւելի արմատացել զեռ տաճկա-
կան տիրապետութեան ժամանակից, երբ նո-
րատի կինը առանց վտանգի չէր կարող երե-
ւալ բիմփաշաների և բէյերի տէքերին: Կա-
նացի գեղեցիկ գէմքեր քիչ կան: Տիպերը ա-
ռաւել նման են հայկականին, քան յունա-
կանին: Ֆրինի և Լայսի ժամանակները վա-
ղուց անցել են և ոչ մի արէօպագ անմեղա-
ղիւր չէր թողնի այժմեան յոյն կնոջ նորա
գեղեցկութեան առթիւ: Ես կարդացել եմ, որ
Մէգարի և հին Լակոնիայի, ինչպէս նաև քա-
նի մի կղզիների բնակչուհիները մինչև այժմ
պահպանել են հելլենական գեղեցկութեան
հին տիպը, բայց Մէգարում ես այդ չնկատե-
ցի, իսկ Եվրոտի ամերին, նոյնպէս և կղզի-
ներում, չեմ եղած:

Կորա փոխարէն այր մարդկանց մէջ շատ
գէմքեր կան և գեղեցիկ և վայրենի միւսնոյն
ժամանակ: Ի հարկէ, պայծառ գանգրահներ
Ս.բիլլէսը նման չէր այժմեան տիպին, բայց
Կանարիսը կարող էր նմանուել: Սյստեղ շա-
տերը զեռ ալբանական զգեստ են կրում, որ
բաղկացած է ֆուստանէլիից, այսինքն սպի-
տակ, գրեթէ մինչև ծնկները հասնող ներք-
նազգեստից, ֆէսից և մետաքսով կամ ոսկե-
թելով հարթակար կապայից: Ազդրների շուր-

ջը պատում է գօտին, որի մէջ երբեմն թրե-
րի և ատրճանակների մի ամբողջ զինանոց
կար խրուած, իսկ այժմ ամբացած է թաշկի-
նակը: Չնայելով նորան, որ թաշկինակը ներ-
կայանում է իբրև մի աներկբայելի յառաջա-
դիմութիւն առաջուան ժամանակների հետ
համեմատած, ֆուստանէլլա կրող մարդիկ կա-
տարեալ պահպանողականներ են և արևմը-
տեան ազդեցութեան հակառակորդներ: Սյս
պալիկարների նման են հագնուած ամբողջ
զորագնդեր, և սա բոլոր քաղաքին մի ինք-
նուրոյն տեսք է տալիս: Գիւղերում ապրող
յոյները, չնայելով աւազակային միտումներին,
որոնք կարծես ամեն տեղ չեն անհետացել,
ազնիւ են, աշխատասէր և միանգամ տուած
խօսքին հաստատ. իսկ ինչ վերաբերում է
քաղաքացիներին, նոցա համբաւը յայտնի է
ամբողջ աշխարհին: Մօտ մի ամիս ապրած
լինելով նոցա հետ, ես չեմ կարող այս մա-
սին խօսել իմ անձնական զիտողութիւններով,
բայց այս կարճ ժամանակամիջոցն էլ բաւա-
կան էր նկատելու, որ ոչ մի ուրիշ քաղա-
քում ոչ վաճառականները, ոչ հիւրանոց պա-
հօղները, ոչ ուղեկիցները, ոչ սեղանաւորնե-
րը — իրանց ազնուութեան մասին այնքան շատ
չեն խօսում, ինչքան Աթէնքում: Սյս կար-
ծես մի փոքր կասկածելի է:

Նորագոյն ճանապարհորդները, որոնք երկար են մնացել Յունաստանում, կամ նոքա, որոնք քիչ են մնացել, բայց աւելի մեծ վստահութիւն են ունեցել, բոլորովին անյաշող դատավճիռ են կարգում նորագոյն յոյների համար:

Նորերումս վախճանած Էդմոնդ-Աբուն գրել է Յունաստանի մասին մի թույլ, բայց հետաքրքրական գրքոյի, սրամիտ նկատողութիւններով լի: Չարալեզու «Աօլտէրի թողը», այսպէս էին անուանում նորան, չնայելով որ ջանացել է կրքից հեռու մնալ, վերին աստիճանի խիստ է վերաբերում դէպի հին ասթենական դէմոսի սերունդները: Նորա կարծիքով, այժմեան յոյները իրանց խաբելու արուեստով կարող են ամօթ բերել և իրանց նախահաւ Յուլիսին, և նորա հովանաւոր Աթենաս-Պալլասին, և հին կրէտացիներին, որոնք, Էպիմէնիդի խօսքերով, այնքան յառաջադէմ էին այդ արուեստի մէջ: Բացի դորանից, նոքա այնքան ազահ են, որ անհնար է նկարագրել, ուրիշ ազգութեան պատկանող մարդոց հետ կառավարուում են այն չափով որչափ որ նոցա կարելի է քամել: Քաջութեան տեսակէտից Գանարիսը, Աբուի հաստատելովը, բացառութիւն է կազմում, ուս-

տի և յոյները նորա մասին խօսելիս ձայնը բարձր են հանում: Աբուն առաջ է տանում իւր խօսքը և ասում է, թէ նոքա միշտ վախկոտ են եղել, մինչև անգամ Տրօյիայի պաշարման ժամանակ: Ոչ ասպետական զգացմունք, ոչ ճշմարտութիւն մի դանկի չափ չկայ նոցա մէջ, բայց նոքա կուրօրէն յարգում են ամեն տեսակ ոյժ և ի հարկէ, սորան համապատասխան, արհամարհում են անգորութիւնը, աղքատութիւնն ու թուլութիւնը:

Հազարաւոր անեկդօտների թւում նա առաջ է բերում և մէկը, որ և ես թույլ եմ տալիս ինձ կրկնել, մանաւանդ, որ նա հենց մեզ է վերաբերում:

Այն մըրկից լետոյ, որ 1848 թուին ցընցեց Հաբսբուրգեան իշխանութիւնը, մի բուռն լեհացիներ բնակուեցան Աթէնք: Այս մարտերկրացիներին: Սակայն և այն վշտանքներն անգամ, որ թափուում էին նոցա առաջ, յոյների կողորդում ինչպէս ոսկոր էին դէմ ընկնում: Նոքա խեղճերին վերաւորում էին ամեն քայլափոխում, մենամարտի էին դուրս կանչում և չէին երևում նշանակած տեղը: Այց մի անգամ Աթէնքում հրդեհ պատա-

հեց, որ ամբողջ քաղաքին սպառնում էր: Յոյները վազում էին ամեն կողմից, որ կրակին նայեն, մեծմեծ խօսեն և դուրս տան, — լեհերը (խնդրեմ միտներդ պահէք, որ ես Աբուի խօսքերն եմ կրկնում) ընկան բոցի մէջ և իւրեանց կեանքը վտանգի ենթարկելով հանգրվին կրակը:

Իսկ այժմ թող մէկը գուշակէ, թէ ինչ պարգև ստացան նոքա:

Նոցա պատուիրեցին Յունաստանից հեռանալ:

Լեհերի հետ այսպէս վարուեցան այն պատճառով, որ հրդեհից լետոյ նոքա հըռչակուեցան յոյների շնորհիւ, որ նոցա վարմունքն ամբողջ Եւրոպայում տարածուեցաւ իսկ այս կարող էր ընդհանուրի ուշադրութիւնը դարձնել, իսկ գուցէ և մի դիւանագիտական թուղթ դուրս կորդէր աւստրիական կառավարութիւնից, որ այդ միջոցին շատ վատ էր տրամադրուած դէպի լեհացի պանդուխտները: Եւ այս բոլորովին բաւական էր:

Եթէ Աբուի խօսքերը ճշմարիտ են, իսկ նա երբէք այնքան բարեկամ չէ եղ մեզ, որ այն տեսակ անէկղօտներ հնարէ, որոնք մեզ մեծացնելուն ծառայեն, — այն ժամանակ պէտք է խոստովանել, որ տրամաբանութեան հնարողի սերունդները չեն դադարել

րել տրամաբանօրէն լինելուց, ինչպէս ինքը Ստադիրիտն էր, սակայն Արիստիդէսի աւանդութիւնները անհետ կորել են նոցանից: Այնուամենայնիւ այն բանի մէջ, ինչ որ յոյների մասին ասում է վերը լիշաժ հեղինակը, ինչպէս նաև ուրիշ շատերը, անկասկած ծածկուած կան շատ չափազանցութիւններ, իսկ գուցէ և աւելի շատ թիւրիմացութիւններ: Ամենից առաջ, իւրաքանչիւր այդպիսի ճանապարհորդ բերում է այստեղ իւր հետ արդէն պատրաստի էտիքական մի չափ, շատ ընդարձակածաւալ, որովհետև նա մշակուել է արեւմտեան քաղաքակրթութեան և նորա նըրբացած բարոյակրթութեան ազդեցութեան տակ: Եւ ահա մի տեսակ արշինով էլ չափում են հասարակութիւնը, որ դեռ մի փոքր տառաջ ահամայից ընդունուեցաւ, իսկ և իսկ ամօթալի և գայթակղելի մի չափ, և դեռ չափում են սառնասիրտ կերպով, որովհետև բործը վերաբերում է ոչ թէ իրանց, այլ ուրիշներին: Մոռանում են նոյնպէս, որ ինչպէս, օրինակ, ազնուութեան և ասպետական պահանջների մասին հասկացողութիւնը օտար էր հին աշխարհին, ճիշտ այնպէս կարող էր բոլորութիւն ունենալ բարոյական հասկացողութեանց մի ամբողջ աշխարհ, որ օտար է տ-

րևելեան ազգերին, որ այս ազգերը, մանա-
 ւանգ յոյները, բարբարոս ցեղերից նուաճու-
 լով, չունէին, իսկապէս ասած, երկար ժամա-
 նակ ոչինչ հասկացողութիւն, այլ իրանք զի-
 կավարուամ էին,—որովհետեւ պէտք է մ
 բանով ղեկավարուէին,—միայն ինքնապաշտ-
 պանութեան գաղանալին բնագղումներով: Այ-
 բնագղումը համապատասխանում է իրեր
 տուած դրութեան և վճռում էր ինչպէս է
 տիքայի, այսպէս նաև լոգիկայի խնդիրները:

Վայրենի ազգերը ամենուրեք միատեսու-
 են: Երբ մի քարոզիչ պահանջեց մի նոր
 դարձ նեգրից, որ նա մի օրինակ բերէ իր
 այն բանի, ինչ որ նորա հասկացողութեամբ
 չար բան է համարուում, նեգրը մտածեց մ
 տածեց ու այս պատասխանը տուեց.

— Եթէ մէկը կինս գողանայ,— դա չա-
 բան կլինի:

—Շատ լաւ,—ասաց ուրախացած քար-
 ղիչը:—Իսկ այժմ մի օրինակ բեր ինձ բ
 րութեան:

Վայրենին մի բոպէ էլ չմտածեց:

—Իսկ բարի բան է,—եթէ ես մէկի կին
 գողանամ:

Այսպէս է վայրենի կամ վայրենացող
 զովրդների ամբողջ լոգիկան:

Եւ այս լոգիկան ընդարձակ կերպով տա-
 րածուած է Արևելքում:

Բայց հանգիստ թողնենք յոյներին: Պէ-
 շելի հին անեկդօտը ես նորա համար բերի,
 որ այդպիսի լոգիկայի արձագանքները լուսմ
 ենք և մասնաւոր ու հասարակական կեան-
 քում: Նա հետզհետէ աւելի ու աւելի մեծ
 ձայն է ստանում, սպրդում է լրագիրների
 էջերը, աճում է ինչպէս նեղուցի ալիքները,
 օրէցօր մեծացնում է այն անդունդը, որ կայ
 չարի և բարու մէջ, արգարութեան և անար-
 գարութեան մէջ, անդամաչուծում է ուղղուե-
 լու ընդունակութիւնը, խանգարում է և զէ-
 վի կատարեալ խաւար է տանում հասարա-
 կական կարծիքի բարոյական ունակութիւն-
 ները, որ վերջ ի վերջոյ չգիտէ կամ, աւելի
 ճիշտ, չէ ցանկանում զիտենալ, թէ ում ե-
 տուեից զնայ և ում վերայ գրոշմէ նախատինքի
 կնիքը: Այժմեան աշխարհը չէ կարելի վայ-
 րենի անուանել, բայց գուցէ մի յայտնի տե-
 սակէտից, նա վայրենանում է:

Աբուն իւր գիրքը գրեց երեսուն տարի
 անցից առաջ: Այժմեան յոյն սերունդը այդ-
 պէս չէր վարուի, որովհետեւ նա քաղաքա-
 վրթուում է այս բառի լաւ նշանակութեամբ:
 Աերածնուած, երիտասարդ, եռանդով լի, նա

մշակում է և աստիճանաբար կատարելագործում է իւր մէջ հոգու բոլոր կողմերը, իսկ 'ի միջի ալոց և բարոյական ունակութիւնները: Հաւասարակշռութիւնը դեռ խախտուած չէ այնտեղ: Նա այլ ևս վայրենի չէ, նորա երեսին արդէն ամօթ կայ:

Բայց և բացի դորանից, դեռ մի մեծ առանձնատկութիւն էլ կայ, որին ոչ ոք կարող չէ խլել այժմեան յոյներից, — դա հայրենասիրութիւնն է, և այս հայրենասիրութիւնը նոյնպէս հիմնուած է դէպի հին Ելլազան ունեցած սիրոյ վերայ, ինչպէս և դէպի նորը:

Բանը նորանում չէ, որ աւանդութեան թելն այստեղ արհեստական կերպով է կապուած, նորանում չէ, որ զիտնականները պնդում են, թէ այժմեան յոյների երակների մէջ հոսում է միայն մի կաթիլ իրանց հելլենական նախնիների արիւնից, այլ իրօք նորա ներկայացնում են մի խառնուրդ զանազան ազգութեանց ստրուկների, ալբանացիների և սլաւոնների: Յոյները, ինչպէս այդ երկրի ժառանգներ, ցանկանում են և նորա աւանդութիւնների ժառանգորդը լինել: Այս պատճառով նոցա հայրենասիրութիւնը — այնտեսակ բոյս չէ, որի արմատները երկրի մակերևոյթի հետ են միայն կպած, — նա խորը արմատ է գցած և անդրդուելի ոյժ ունի:

Ոյժ ունի նորա համար, որ պատմական մնացով և հետը միասին ցանկալով լառաջադիմել, նա հասկանում է, որ իւր գոյութեան խորհուրդը, կենսատու ազբիւրը — այնտեղ է, Ակրօպօլիս...

Մենք էլ զնանք Ակրօպօլիս, որովհետև այդ ազբիւրից ամեն մէկը կարող է մի բան օգտուել, ա՛բարելով գոնէ գեղարուեստական տպաւորութիւններ:

Ատտիկեան բոլոր հարթադաշտը այնպէս փոքր է, որ նաւորդները, որոնք կանգ են առնում Պիրէյում միմիայն վեց ժամ, հնար նաւին: Ես երեք շաբաթ միջոց ունէի, — ուրեմն ժամանակ ունէի ոչ թէ զիտնական հետազօտութիւնների, այլ լոկ զիտելու համար: Սակայն աւելի հեշտ է Օրէնսդրական հրապարակից մինչև Ակրօպօլիսը անցնել, քան նկարագրել, Բայց ես հէլլէնագէտ չեմ, ես լոկ ուզում եմ արձանագրել իմ տպաւորութիւնները, և ոչ թէ ընդարձակ նկարագրութիւն անել հնութեան լիշատակարանների, — նոցա մասին առանց այն էլ ամբողջ հատորներ կան գրած — պտուղ նստակեաց և երկամեայ աշխատանքների:

Ոլորապտոյտ ճանապարհը անցնում է լերան ստորոտով, ուր բուսած են ագաւենիներ և կակտուսներ: Առջևս և վրայիցս տեսնում եմ միայն մի հսկայական պատ, որ մասամբ հին հէլլէնական ծագումն ունի, մասամբ հռովմայեցիներից և անգամ թուրքերից է շինուած: Ժայռերի միջանցքներից երևում են տաճարի եռանկիւնի տանիքները: Երբ ես անցնում էի, շուրջը ամալի էր, կենդանի շունչ չկար, կէսօր էր և սարսափելի շոգ, չնայելով, որ արդէն նոյեմբերի առաջին օրերն էր: Կողքի դրան մօտ նիրհում էր մի ծեր զինուոր, անցնում եմ նորա մօտից և դիտում եմ այն տնակը, որի մօտ դիզուած է մարմարիոնի կտորտանքի մի կոյտ: Ուղին դարձեալ մի անգամ պտտւում է, ես բարձրանում եմ սանդուխտներով և ինձ գտնում եմ Պրօպիլէյում, որտեղից քո հայեացքի առաջ բացւում է ամբողջ վերին հրապարակը: Առաջին տպաւորութիւնը.— աւերակ, մեռելային լուսթիւն, մահ: Պրօպիլէյի արտաքին դօրիական և և յօնիս կան ներքին սիւներից մի քանիսը կանգուն են մնում միայն իրանց քարերի ծանրութեան շնորհիւ. պատերը ճղքճղքած, ծակծկուած, որոնց միջից ներս էր թափանցում լոյսը, խորտակուած: Փառա-

ւոր դռան ետև մի թիզ ազատ տեղ չկայ: Այնտեղ դիզուած են պատերից թափուած սիւների, գօտիների, խոյակների կտորտանք և քարեր: Այս բոլորը, բացի քանի մի տաճարներից, թափուած է մէկը միւսի վերայ, ամեն ինչ թափթփած է այնպիսի վայրի անկարգ դրութեան մէջ, որի մասին նոյն իսկ հռովմէական հրապարակը չէ կարող ամենափոքր գաղափար տալ: Ճանապարհորդին այնպէս է թւում, թէ այստեղ տեղի է ունեցել հսկաների մի զարհուրելի ճակատամարտ, հսկայական ոյժերի շփումն, որից լեռը ճղքուել է պատերը քանդուել են, վերջապէս փուլ է եկել ամեն ինչ և միայն աւերակներն են մնացել:

Այսպէս ուրեմն, առաջին տպաւորութիւնը, որ ստանում ես Պրօպիլէյն անցնելիս, աղէտների տպաւորութիւն է: Այնտեղ ակամայից դանդաղ ես առաջ գնում, որովհետև բոլոր շրջապատողներն այն աստիճան մեռելային տիպ են կրում, որ քո իսկ կեանքը, քո սեպհական շարժումներն էլ մի տեսակ օտարոտի են թւում և անհամապատասխան այդ վայրին:

Եթէ մի ծանօթի ես պատահում այդտեղ, նորա հետ չես էլ ուզում խօսել, այլ

միայն հարցական մի հայեացք ուղղել նորա
աչքերին, նստել մի ստուերի տակ և հետեւ
թէ ինչպէս արեւը իւր ճառագայթներով ջեր-
մացնում է աւերակները:

Ես արդէն ասացի, որ աղտեղ լոյսը չէ
մտնում, այլ թափւում է հոսանքներով, մտ-
նաւանդ կէսօլին: Եւ կարող էր այնպէս թը-
ւալ, որ այդ ջերմ, կենդանի հոսանքը մի
տեսակ հակապատկեր է ներկայացնում այլ
աւերակին, ամալութեան, այդ մեռելային
լուռութեան: Բայց չէ: Աւերակն էլ, ամալու-
թիւնն էլ դորանով աւելի մեծ, համարեւ
խիստ տպաւորութիւն են ստանում: Նստա-
ես, նայում ես Պարթէնօնի և Էրէխտէյօն
արեւից ջերմացած մարմարիօնին, և վերջա-
պէս մէկ ինչ որ դուրս է գալիս աւերակնե-
րի միջից, մօտ է գալիս և մտնում է ք-
մէջ: Եւ դու լաւ ես զգում քեզ, որովհետ
խաղաղութիւն է իջնում քեզ վերայ, բայց
այնպիսի ուժգին խաղաղութիւն, որ ունի
միայն քարն ու փլատակը:

Ես կարծում եմ, որ ում հոգին աւել
շատ է տանջուել, նա իրան լաւ պիտի զգա
ալատեղ: Մարդ ուզում է գլուխը դնել սեւ
չորեփուտի մոլթին, փոխէփոխ մերթ դոցե-
մերթ բանալ աչքերը, — և հանդիստ վայելե

Այս ամենը աւելի ու աւելի ընտանի են
դառնում, յոգնած ճանապարհորդն աւելի
բարեկամաբար է նայում Պարթէնօնի այս-
յանդուզն զծերի, սպիտակ Էրէխտէյօնի, ցած-
րում ընկած Պրօպիլէյի վերայ: Պէտք է ասե-
նել հասկանալու համար, թէ ինչպէս այս
հնութիւնից ոսկիացած շինուածքները գեղա-
զարդում են արեւի և կապուտ երկնքի տակ,
ինչպիսի հանգստութիւն է շնչում այդ քով-
թարներից, սիւների և պսակների այդ շար-
քից: Պարզութիւն, խաղաղութիւն, վեհու-
թիւն և գրեթէ աստուածային ներգաշնակու-
թիւն: Միանգամից զժուար է այս նկատել,
կախարդանքը ներգործում է սակաւ առ սա-
կաւ, բայց նոյնքան էլ ուժեղ է թափանցում
սրտի մէջ և լցնում նորան զմայլամով: Եւ
զգում ես դու, ով ուղևոր, որ ոչ թէ միայն
հանգստութիւն շնորհեցին քեզ արուեստի
այս սքանչելի կերտուածները, այլ և մասը
հանեցին քեզ իրանց գեղեցկութիւնից:

Ահա այն տպաւորութիւնները, որ ըս-
տանում ես Ալրօպօլիսի միջովն անցնելիս:
Երբ դու այնտեղ ես գտնւում, մտքովդ էլ
չէ անցնում Բէզէկէրը բանալ և որոնել նո-
րա մէջ մանրամասն բացատրութիւնները:
Տանն ես կարդում միայն, որ Անթե Զաղ-

թուլթեան փոքրիկ տաճարը շատ ժամանակ չէ միայն, որ աւերակներից նորոգուել է, որ լորդ Էլչինը բրիտանական թանգարանի համար բերել է հրաշալի կարիտներից (caryatide) մէկը, որոնք Էրէխտէյօնի աջ սրահների նեցուկն են կազմում, որ այնտեղ են ուղարկուած պարթենոնեան ճակատները (metope), որ Էրէխտէյօնում փաշանների հարէմն էր գտնուում և այլն:

Առաջին վայրկենին քեզ համար բոլորը մէկ է, թէ Պարթէնոնը պարզ դօրէական ուճով է շինած, Էրէխտէյօնը և Յաղթութեան տաճարը յօնիական, իսկ Պրօպիլէյում գլխուում են այդ երկու օրգէնների սիւները: Այս ամենը Աթէնք գալուց առաջ էլ գիտէիր: Այստեղ ամենից առաջ փչում է քեզ վերայ ընդհանուր շունչ, կամ աւելի ճիշտահին Էլլագատի հանճարը, և նորա շունչը դու չես ցանկանում ոչ վանել, ոչ վերլուծել: Եւ ահա երևակայութիւնն սկսում է գծադրել, թէ ինչպէս էր Ակրօպօլիսը Պէրիկլէսի ժամանակ, երբ ամեն ինչ իւր տեղն էր, երբ տաճարները գոյութիւն ունէին, որոնց հետքն էլ չէ մնացել այժմ, երբ գոյութիւն ունէր արձանների մի ամբողջ անտառ, երբ Պարթէնոնը կեղեքուած չէր իւր բոլոր զարդե-

րից, երբ նրա սիւների պսակների վերայ կորելի էր տեսնել Աթէնքի ծագման ձևակերպութիւնը, իսկ միւս կողմից նորա վէճը Նէպտունի հետ, իսկ Աթենաս Պրօմաքոսի սաղաւարտը ծովից անգամ երևում էր: Պատկերացնենք մեզ մի որևէ փառաւոր հանդէս. քուրմեր, աւագանիք, զինուորականներ, երաժիշտներ, ժողովուրդ, ոսկեզօծ եղջիւրներով եզներ, որոնց ներս են տանում տաճարների սրբութիւն սրբոցը, ծաղկէ պսակներ և գեղայարմար ծալուածքներով զարդարուած շալեր: Բայց ես նախադասում եմ պատկերացնել գիշերը և մարմարիոնի խաղացող լուսնի բաց-կանաչ լոյսը: Մարդ դժուարանում է հաւատալ, որ մարդիկ կարող էին այդ աստիճան առաջ գնալ արուեստի մէջ, բայց հասկանալ կարելի է: Յունական դիցաբանութիւնը ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ բնութեան ոյժի առջև խոնարհումն, այն է ուղղակի ամենաստուածեան մի աղանդ (panthéisme): Բայց արուեստագէտը յօնի հօգումէջ յաղթեց փիլիսոփային, այս պատճառով բանաստեղծները վերացական հասկացողութիւն հագցրին մարդկային մարմնին, մարդկային միտք շնորհեցին նորան, իսկ յետոյ եկաւ ստեղծական արուեստը և այդպիսի հրաշալի քարեայ առեղծուած ծնեց:

Աթէնքը կարողացաւ իւր քաղաքի համար տեղ ընտրել: Եւ ինչ մակերևոյթ աբուրբ տաճարների և յուշարձանների համար Մէկ կողմից ծովն է երևում, որ այտեղ մթնոլորտում շատ մօտ է թւում, միւս կողմից-ամբողջ Ատտիկէն, ինչպէս ամփիգ վերահիմէտի լեռները, նորանից յետոյ Պէնտէլ կօնը, հիւսիսում Պարնասը, իսկ հարաւ-արևմտեան կողմը, Սալամինեան քարանձաւի կողմը, Գափնին: Այս ամենի վերև մշտապաւ երկինքը, և արծիւների սեւ լուսաստուծիքը (silhouette), որոնք մինչև այսօր իրանձիչերով ընդհատում են Ակրօպօլիսի հանդսաւոր խաղաղութիւնը:

Այն տպաւորութիւնները, որ ստանուես ուրիշ աւերակները տեսնելիս, միայն թող ստուեր են այն տպաւորութիւններ որոնք զարթնում են Ակրօպօլիսը տեսնող հոգու մէջ: Մնէգիկլին, Իկտինին և Կալլիքատին ոչ ոք զեռ չէ համեմատուել ոչ Պրէկլէսից առաջ, ոչ էլ յետոյ: Նոքա ստեղծցին ոչ միայն Պարթէնօնը, Էրէխօտէյօնը կ'Պրօպիլէյն, այլ դոցա հետ բարձրացրին ճատարապետական վարդապետութիւնը, որ սկէտք է հետևէին հին աշխարհի բոլոր ճատարապետները: Հռովմայեցիք աւելացրին

րանց սեպհական կամարը, կանգնեցին անդրիններ, սահմանների արձաններ, կրկէսն'ը, բոլորաձև տաճարներ, Ագրիպպասի պանթէօնի նման,—այս է բոլորը: Բայց առհասարակ նոքա հետևում էին իրանց անմահ նախորդներին և նոցա վարդապետութիւնից չէին հեռանում: Նոքա կարող էին Ակրօպօլիսին միայն ծաւալով գերազանցել և իրագործեցին այս մինչև անգամ Աթէնքում:

Ակրօպօլիսից ցած, ժայռի պատանուածքից դէպի արևելք, Իլլիսի վերայ, կանգնած է Ոլիմպեան Իւպիտէրի տաճարը, որ աւարտուեցաւ հազիւ Ադրիանոս կայսեր ժամանակ: Հարիւր քսան սիւներից, որոնց վերայ հաստատուած էր նա, այժմ մնացել են միայն 16,— 13 ը մի ծայրից և երեքը միւս: Այս սիւները իսկ և իսկ կորնթեան ոճով են և ունին 6 սոն. լայնութիւն և 60 բարձրութիւն: Սա ամենից մեծ տաճարն էր այն դարտաւարում, որ ունդում է Կէֆիզով և Իլլիսով: Տիտոս Լիվին դորա մասին ասում է, որ իւր մեծութեամբ միայն դա էր համապատասխանում այն Աստուծոյ մեծութեան, որին նուիրուած էր (unum in terris inchoatum pro magnitudine dei): Եւ շատ էլ հաւանական է, Ջևսը, որ ինչպէս Աթենասի

Հայր ամեն աստուածներից մեծ էր, արժանի էր ահագին տաճարի:

Ես չեմ տես, թէ Ակրոպոլիսը ստեղծողները ծնեցին յունական ճարտարապետները. բայց որովհետև նա գտնուում է թիւնը: Նորա ներկայանում են միայն իբրև քար ինչ բարձր անձուկ հրապարակի վերայ, նորա վերջին և ամենաբարձր ներկայացուցիչը և մի առանձին աչք շրջանոց տպաւորելիները, հաստատեցին նորա վարդապետութիւնը և չէ գործում, մանաւանդ որ ծաւաթիւնը, նոյն իսկ նորանով, ինչով Ֆիդիա ու էլ չափազանց փոքր է: Պարթէնոնը ու թնիւր ժամանակ էր քանդակագործութեան վեճով ունէր ճակատի գծով և տասնեօթը բաբերութեամբ: Թէգէոսի տաճարը, որ նմանատ կողքի գծով, — Թէգէոսի տաճարում կար է Պարթէնոնին միայն նուազ չափով, Պարթէնոնի և տասներեք: Վերջապէս, նա այնքան թէնոնից առաջ է կառուցած, նոյնպէս և բարձր հարուստ չէր, որովհետև Թէգէոն ակրոմաթիւ ուրիշ տաճարներ, որոնցից յետոյ միջուկն տաճարի երկու ճակատների պսակայն տեղտեղ միանման սիւներ են մնացել: Երբ զարդարեց կիսարձաններով, իսկ բոլոր Այս Թէգէոնը հնուժեան աւելի լաւ պատկերները (metope) խորաքանդակներով, — պանուած լիշտակարաններից մէկն է: Ակրոպոլիսի տաճարում այս զարդերը աւելի պապոլիսում ամբողջ կար, ապա ուրեմն նա աւելի թուով էին:

Որ է ենթարկուել պատերազմի բոլոր վտանգներին, իսկ նոր ժամանակներումս անգամ էր, Պնիկսի ժայռերը: Երբեմն սա ժողովաւորակոծութեան, — Թէգէոնը կանգնած էր նի տեղ էր ծառայում: Զանազան տեղեր քաղաքի մէջ տեղը: Նա աւելի շուտով ներքա փորուած քարեայ սանդուխտները ցոյց քին փոփոխութեան է ենթարկուած, որով տալիս, թէ ինչպէս էր ամբողջ բարձրահետև նորան քրիստոնէական տաճար դարձում որպէս զի ամենաբարձր դարատափին րին և ի հարկէ դէն ձգեցին նորա բոլորասներ, որտեղից կարելի է տեսնել Աթէնքը յուշարձանները: Այժմ պահուում են նորա անցնց քթի տակ, աջ կողմից՝ Մուղէյոն գետում գաճեայ այլ և այլ տիպեր և խորքը, առջևից — Ակրոպոլիսը: Այդտեղ ոչ մի

քանդակների մնացորդներ, որոնցով երբեմն շարդարում էին ուրիշ տաճարները: Ես ասալի, թէ Թէգէոսի տաճարը Պարթէնոնն է լիծողները ծնեցին յունական ճարտարապետները. բայց որովհետև նա գտնուում է թիւնը: Նորա ներկայանում են միայն իբրև քար ինչ բարձր անձուկ հրապարակի վերայ, նորա վերջին և ամենաբարձր ներկայացուցիչը և մի առանձին աչք շրջանոց տպաւորելիները, հաստատեցին նորա վարդապետութիւնը և չէ գործում, մանաւանդ որ ծաւաթիւնը, նոյն իսկ նորանով, ինչով Ֆիդիա ու էլ չափազանց փոքր է: Պարթէնոնը ու թնիւր ժամանակ էր քանդակագործութեան վեճով ունէր ճակատի գծով և տասնեօթը բաբերութեամբ: Թէգէոսի տաճարը, որ նմանատ կողքի գծով, — Թէգէոսի տաճարում կար է Պարթէնոնին միայն նուազ չափով, Պարթէնոնի և տասներեք: Վերջապէս, նա այնքան թէնոնից առաջ է կառուցած, նոյնպէս և բարձր հարուստ չէր, որովհետև Թէգէոն ակրոմաթիւ ուրիշ տաճարներ, որոնցից յետոյ միջուկն տաճարի երկու ճակատների պսակայն տեղտեղ միանման սիւներ են մնացել: Երբ զարդարեց կիսարձաններով, իսկ բոլոր Այս Թէգէոնը հնուժեան աւելի լաւ պատկերները (metope) խորաքանդակներով, — պանուած լիշտակարաններից մէկն է: Ակրոպոլիսի տաճարում այս զարդերը աւելի պապոլիսում ամբողջ կար, ապա ուրեմն նա աւելի թուով էին:

զինութիւն չկայ, երևում են միայն ահագին միայն ստեղծել է ստեղծական արուեստի ամբիոնի հետքերը, որոնք հնումը Բեմ էին յայտարհում հէլլէնական քաղաքակրթութիւ- կոչում, և որի վերայ նստում էր ժողովուրդը, յունական հանճարի ամբողջ ուժը: Թու- դը խորհրդակցութեան միջոցին: Այս ժայռեկիզիզն հարկաւ 'ի նկատի ունէր Ակրօպօլի- րը իսպառ զուրկ են բուսականութիւնից եր, երբ ասում էր, որ եթէ Աթէնքը կոր- կատարեալ անապատ են ներկայացնում. եթանուի, մնացորդ աւերակներից սերունդները այնտեղ մարդկային ոչ մի շունչ չգտայ, քան թաղերն, թէ այդտեղ կրկին անգամ ա- զաքի աղմուկն այդտեղ չէ լսում և լուսելի զօրեղ քաղաք է եղել, քան իրօք կայ: Թիւնը խանգարում է միմիայն բարձունքով փայլն Թուկիդիդը սխալուեցաւ. Աթէնքը ճախրող արծիւների ճիչը:

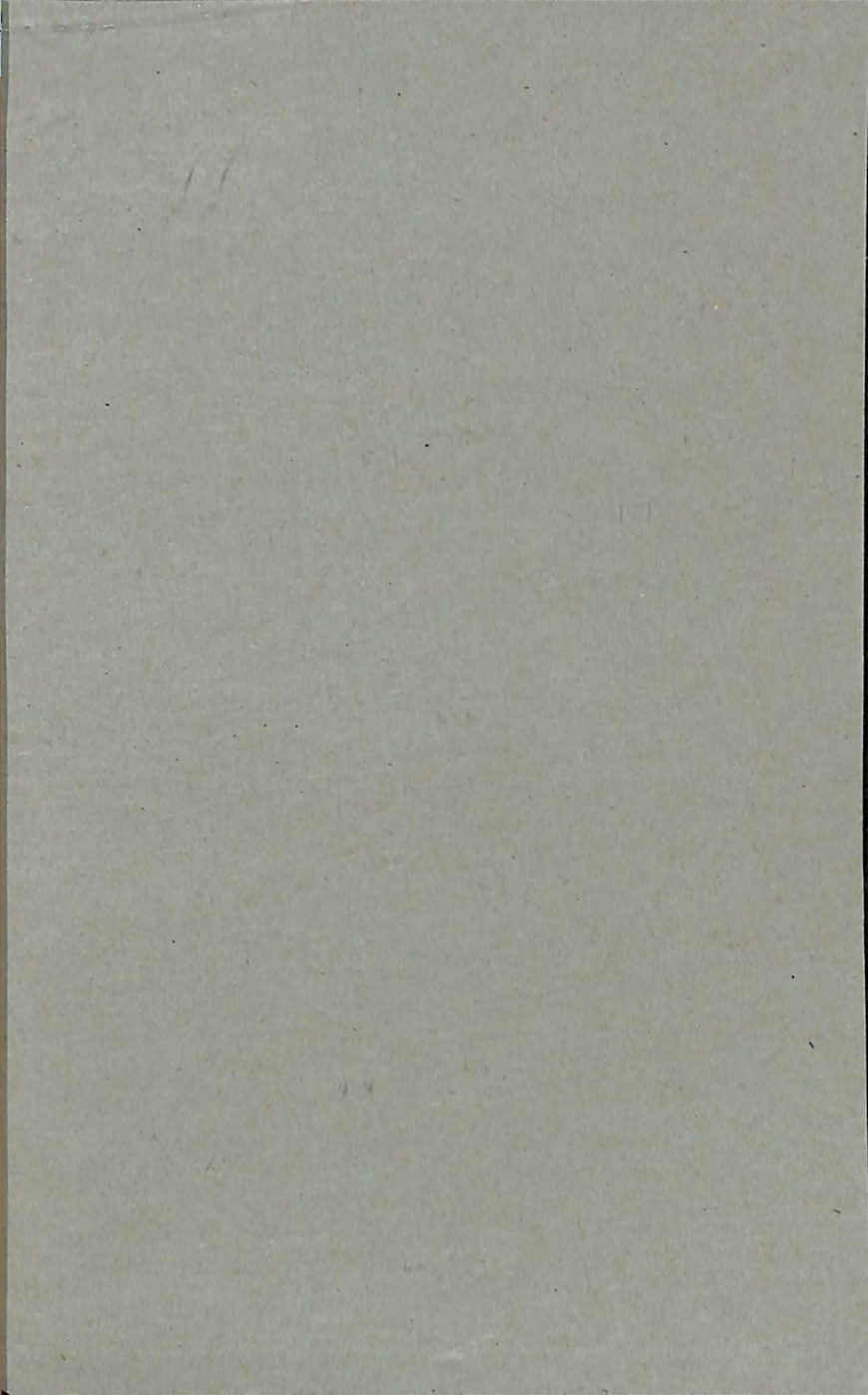
Այդքան անձայն չէ, բայց նոյնպէս անին քաղաքը կործանուեցաւ, աւերակ է մայի է և արեօպագի գլուխը, որ ընկնում է արձած, բայց նորա հանճարը այնքան բան ակրօպօլեան լերան փեշին: Քաղաքի իր մէջ տուել, որ մարդկութիւնը չի կարող մոռա- և նորա շրջակայքում էլի ուշագրութեալ, որ նորան է պարտական: Նա արհա- աւժանի լիշատակարաններ կան. Ագրիանոս արհեստ արհեստի, բայց կան պարտաւորութիւններ, հը, Հողմերի աշտարակը, Լիգիկրատի փոքրոնք իրանց մասին լիշեցնել են տալիս ոչ տաճարը, Ագրիանոսի կամարը և Ֆիլօպօլիայն խելքին, այլ և խղճին: Իոցա շնորհիւ արձանը, վերջապէս նորերումս գտած՝ Քաղիցս փառաւոր երկիրը գուրս կորեցին թուր- Տրիազի գերեզմանոցը, ուր կարելի է տեսնել իշխանութիւնից: Միայն քաղաքական նեղ քանի մի գեղեցիկ, անգամ շատ գեղեցիկ հը, որ դրգեց յարութիւն պարգևել արձաններ: Սակայն ես յանձն չեմ առնի նշունաստանին. — Եւրոպայի համար սա մի կարագրել նորանց, ես միայն հաշիւ եմ տալիս պողական պարտք էր, որ հատուցումն էր լիս իմ տպաւորութիւնների մասին և գլխաւ հանջում, դա խղճի խնդիրն էր: Կան բա- ւորապէս կանգ առայ Ակրօպօլիսի վերայ, սեր, որոնց նոյն իսկ ամենաողորմած խիղճը աւելի ուժգին է խօսում այն հոգու հե-

ուր կենդրոնանում է ամեն լաւ բան, ինչ անհրաժեշտ է միայն ստեղծել է ստեղծական արուեստի ամբիոնի հետքերը, որոնք հնումը Բեմ էին յայտարհում հէլլէնական քաղաքակրթութիւ- կոչում, և որի վերայ նստում էր ժողովուրդը, յունական հանճարի ամբողջ ուժը: Թու- դը խորհրդակցութեան միջոցին: Այս ժայռեկիզիզն հարկաւ 'ի նկատի ունէր Ակրօպօլի- րը իսպառ զուրկ են բուսականութիւնից եր, երբ ասում էր, որ եթէ Աթէնքը կոր- կատարեալ անապատ են ներկայացնում. եթանուի, մնացորդ աւերակներից սերունդները այնտեղ մարդկային ոչ մի շունչ չգտայ, քան թաղերն, թէ այդտեղ կրկին անգամ ա- զաքի աղմուկն այդտեղ չէ լսում և լուսելի զօրեղ քաղաք է եղել, քան իրօք կայ: Թիւնը խանգարում է միմիայն բարձունքով փայլն Թուկիդիդը սխալուեցաւ. Աթէնքը ճախրող արծիւների ճիչը:

Այդքան անձայն չէ, բայց նոյնպէս անին քաղաքը կործանուեցաւ, աւերակ է մայի է և արեօպագի գլուխը, որ ընկնում է արձած, բայց նորա հանճարը այնքան բան ակրօպօլեան լերան փեշին: Քաղաքի իր մէջ տուել, որ մարդկութիւնը չի կարող մոռա- և նորա շրջակայքում էլի ուշագրութեալ, որ նորան է պարտական: Նա արհա- աւժանի լիշատակարաններ կան. Ագրիանոս արհեստ արհեստի, բայց կան պարտաւորութիւններ, հը, Հողմերի աշտարակը, Լիգիկրատի փոքրոնք իրանց մասին լիշեցնել են տալիս ոչ տաճարը, Ագրիանոսի կամարը և Ֆիլօպօլիայն խելքին, այլ և խղճին: Իոցա շնորհիւ արձանը, վերջապէս նորերումս գտած՝ Քաղիցս փառաւոր երկիրը գուրս կորեցին թուր- Տրիազի գերեզմանոցը, ուր կարելի է տեսնել իշխանութիւնից: Միայն քաղաքական նեղ քանի մի գեղեցիկ, անգամ շատ գեղեցիկ հը, որ դրգեց յարութիւն պարգևել արձաններ: Սակայն ես յանձն չեմ առնի նշունաստանին. — Եւրոպայի համար սա մի կարագրել նորանց, ես միայն հաշիւ եմ տալիս պողական պարտք էր, որ հատուցումն էր լիս իմ տպաւորութիւնների մասին և գլխաւ հանջում, դա խղճի խնդիրն էր: Կան բա- ւորապէս կանգ առայ Ակրօպօլիսի վերայ, սեր, որոնց նոյն իսկ ամենաողորմած խիղճը աւելի ուժգին է խօսում այն հոգու հե-

21

[Faint, illegible handwritten text in Cyrillic script, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

21913

11

910.4
U-40